

Jørgen Goul Andersen og Ingemar Glans: Socialklasser og partivalg i 70'erne

Artiklen giver en oversigt over de sociale klassers partivalg ved folletingsvalgene 1971, 1977 og 1979 på grundlag af 3 vælgerundersøgelser fra henholdsvis 1971, 1977 og 1979. Analysen tager især sigte på tilslutningen til venstrefløjspartierne, arbejderpartierne og Fremskridtspartiet inden for arbejderklassen og mellemlagene. Indledningsvis påvises, at klasses tilhørsforholdet stadig er af central betydning for partivalget, men at der i øvrigt er sket en iøjnefaldende styrkelse af arbejderpartierne inden for mellemlagene, specielt hos de offentligt ansatte. Denne udvikling søges relateret til forskellige forklaringsmuligheder på makroniveau, specielt krisen og krisepolitikken. Det vises videre, at venstrefløjspartierne fortsat primært henter sin støtte fra arbejderklassens kernegrupper, medens mellemlagstilslutningen er af mere blandet karakter. Fremskridtspartiet har sin hovedbasis i de mere marginale grupper af arbejderklassen, men har nogenlunde kunnet bevare sin arbejdstilslutning, hvorimod det har oplevet en drastisk tilbagegang i mellemlagene.

1. Indledning

1.1. Om analysen af vælgeradfærd i et klasseteoretisk perspektiv

Udgangspunktet for en klasseteoretisk orienteret analyse af politisk adfærd er de strukturelle modsætningsforhold i samfundet, herunder fremfor alt klasse modsætningerne,¹ hvor klasserne er konstitueret ud fra deres funktion i den samfundsmæssige arbejdsdeling.² Den økonomiske udbytning spalter samfundet i besiddere af produktionsmidler - borgerskabet - og lønarbejdere, medens modsætningen mellem det manuelle og det åndelige arbejde spalter lønarbejderne i to klasser - arbejderklassen og mellemlagene.

1) De strukturelle modsætningsforhold kan dog ikke udtømmende fastlægges ud fra forholdene i produktionssfæren (klasseforholdene). De kapitalistiske produktionsforhold betinger endvidere en række modsætninger i reproduktions- sfæren, dels i relation til miljømæssige og økologiske forhold, dels i relation til det kollektive konsum. Disse sideeffekter af de kapitalistiske produktionsforhold berører de sociale klasser på en ensartet måde og skaber nye alliancemuligheder, men behandles ikke nærmere her; jvf. M. Castells, City, Class and Power, London: Macmillan, 1978.

2) Klassebestemmelsen lægger sig således tæt op ad Poulantzas, Classes in Contemporary Society, London: New Left Books, 1978. Modifikationerne bag anvendelsen af klassebegrebet her er beskrevet i J.G. Andersen, Mellemlagene i Danmark, Århus: Politica, 1979. Den nærmere operationalisering af klassebegrebet fremgår af bilaget til denne artikel.

Jørgen Goul Andersen og Ingemar Glans: Socialklasser og partivalg i 70'erne

Artiklen giver en oversigt over de sociale klassers partivalg ved folletingsvalgene 1971, 1977 og 1979 på grundlag af 3 vælgerundersøgelser fra henholdsvis 1971, 1977 og 1979. Analysen tager især sigte på tilslutningen til venstrefløjspartierne, arbejderpartierne og Fremskridtspartiet inden for arbejderklassen og mellemlagene. Indledningsvis påvises, at klasses tilhørsforholdet stadig er af central betydning for partivalget, men at der i øvrigt er sket en iøjnefaldende styrkelse af arbejderpartierne inden for mellemlagene, specielt hos de offentligt ansatte. Denne udvikling søges relateret til forskellige forklaringsmuligheder på makroniveau, specielt krisen og krisepolitikken. Det vises videre, at venstrefløjspartierne fortsat primært henter sin støtte fra arbejderklassens kernegrupper, medens mellemlagstilslutningen er af mere blandet karakter. Fremskridtspartiet har sin hovedbasis i de mere marginale grupper af arbejderklassen, men har nogenlunde kunnet bevare sin arbejdstilslutning, hvorimod det har oplevet en drastisk tilbagegang i mellemlagene.

1. Indledning

1.1. Om analysen af vælgeradfærd i et klasseteoretisk perspektiv

Udgangspunktet for en klasseteoretisk orienteret analyse af politisk adfærd er de strukturelle modsætningsforhold i samfundet, herunder fremfor alt klasse modsætningerne,¹ hvor klasserne er konstitueret ud fra deres funktion i den samfundsmæssige arbejdsdeling.² Den økonomiske udbytning spalter samfundet i besiddere af produktionsmidler - borgerskabet - og lønarbejdere, medens modsætningen mellem det manuelle og det åndelige arbejde spalter lønarbejderne i to klasser - arbejderklassen og mellemlagene.

1) De strukturelle modsætningsforhold kan dog ikke udtømmende fastlægges ud fra forholdene i produktionssfæren (klasseforholdene). De kapitalistiske produktionsforhold betinger endvidere en række modsætninger i reproduktions- sfæren, dels i relation til miljømæssige og økologiske forhold, dels i relation til det kollektive konsum. Disse sideeffekter af de kapitalistiske produktionsforhold berører de sociale klasser på en ensartet måde og skaber nye alliancemuligheder, men behandles ikke nærmere her; jvf. M. Castells, City, Class and Power, London: Macmillan, 1978.

2) Klassebestemmelsen lægger sig således tæt op ad Poulantzas, Classes in Contemporary Society, London: New Left Books, 1978. Modifikationerne bag anvendelsen af klassebegrebet her er beskrevet i J.G. Andersen, Mellemlagene i Danmark, Århus: Politica, 1979. Den nærmere operationalisering af klassebegrebet fremgår af bilaget til denne artikel.

Til disse 3 klasser kommer småborgerskabet, dvs. små selvstændige, som ikke udbytter fremmed arbejdskraft.³ Nærværende artikel koncentrerer sig dog om arbejderklassen og mellemlagene.

Også en række skillelinier inden for disse klasser er strukturelt bestemt. Adskillelsen mellem manuelt og åndeligt arbejde reproduceres inden for klasserne og konkretiserer sig blandt andet i ud:paltningen af ufaglærte og faglærte arbejdere samt lavere og højere funktionærer. Mellemlagene er endvidere differentieret efter, i hvilken grad de udøver delegeret ledelsesret, dvs. leder og fordeler arbejder for underordnede på arbejdsgiverens vegne. En af de vigtigste strukturelle skillelinier er dog af økonomisk art, nemlig mellem privat og offentligt ansatte. De offentligt ansattes arbejdskraft aflønnes via skatterne (revenu), og deres arbejdskraft købes ikke med det formål at producere en bytteværdi (og dermed profit), men derimod en konkret brugsværdi. De er derfor kun udbyttet på indirekte vis, hvilket blandt andet betinger, at lønkrav ikke kan vedrøre fordelingen mellem løn og profit, men derimod en "rimelig" løn i forhold til andre grupper. Endvidere er de offentligt ansattes reproduktionsbetingelser politisk bestemt, ikke umiddelbart afhængig af markeds kræfterne. Endelig er de offentligt ansatte differentieret efter, hvilke statsapparater de er tilknyttet, og dermed hvilke statsfunktioner de udfører.

Disse skillelinier inden for klasserne kan betegnes som primære, fordi de er fastlagt ud fra agenternes funktion i den samfundsmæssige arbejdsdeling og dermed indebærer forskellige grader af og former for udbytning og underordning.⁴

3) I forbindelse med analyser på individniveau er borgerskabet af mindre interesse, både fordi antallet af individer er begrænset, og fordi borgerskabets adfærd må forstås stort set uafhængigt af enkeltindviders adfærd. Derfor er der i den følgende empiriske analyse ikke udsondret noget borgerskab fra småborgerskabet, ligesom managementgruppen ikke er udskilt fra mellemlagene.

4) En mere detaljeret analyse måtte supplere den blotte bestemmelse af disse skillelinier og undersøgelsen af deres partipolitiske korrelater med en analyse af de mellemliggende bevidsthedsmæssige forhold, blandt andet fordi et ensartet partivalg kan udtrykke forskelligartede holdninger og forestillinger.

Selv om den bagvedliggende antagelse blandt de her omtalte begreber er, at graden af radikalisering på længere sigt følger graden af underordning og udbytning, er den tilgrundliggende interesse dog ikke klassefaktorens forklaringskraft, udtrykt i et statistisk mål. Klasserne (og deres undergrupper) opfattes som reale størrelser, hvis politiske positioner har selvstændig interesse, og ændringer i disse positioner må forklares i et makroperspektiv, blandt andet ud fra ændringer i klasserne reproduktionsbetingelser. I sin yderste konsekvens ville en ringe statistisk forklaringskraft for klassefaktoren ikke være uforenelig med en påstand om dens centrale betydning, blandt andet fordi mellemlagene antages at have vigtige fællesinteresser med arbejderklassen på nogle, men ikke alle områder. På langt sigt antages mellemlagene gennem proletarisering og bevidstgørelse at ville tilnærme sig arbejderklassen. På kort sigt kan en tilnærmelse ske på basis af specifikke fællesinteresser, men bag et ensartet partivalg må der i så fald formodes at skjule sig forskelle. Omvendt udelukker perspektivet ikke, at et øget krydspres og nedbrydning af relativt lukkede arbejderklasse miljøer kan skabe betingelser for en borgerliggørelse i arbejderklassen.

En konkret analyse må imidlertid inddrage den totale livssituation og dermed en række sekundære skillelinier, som ofte kan gå på tværs af klasserne. Disse skillelinier falder i to grupper, interessefaktorer og miljø- eller socialiseringsfaktorer.

Interessefaktorer - der på grund af datamaterialets karakter samt omfangsmæssige hensyn kun i ringe grad behandles i det følgende - kan bedst ses i et rolleperspektiv. De omfatter sådanne faktorer, som på enkeltområder kan betinge et større eller mindre interessesammenfald med (arbejder-)partiernes politik. Som eksempler kan nævnes forbrug af offentlige serviceydelser,⁵ indkomstforhold, boligforhold m.v. (der betinger bestemte interesser i relation til henholdsvis offentlig udgiftspolitik, skattepolitik, boligpolitik m.v.).

Socialiseringsfaktorer henviser til placeringen i det sociale miljø inden for og uden for produktionssfæren og de påvirknings-

5) Jvf. de i note 1 omtalte strukturelle modsætningsforhold vedrørende det kollektive konsum, der her på et mere konkret plan bedst kan forstås i et rolleperspektiv.

og identifikationsmekanismer, dette kan indebære. Inden for produktionssfæren er navnlig virksomhedsstørrelse af interesse, fordi den har betydning for oplevelsen af et interessefællesskab vendt mod ledelsen. Netop fordi de miljø- eller socialiseringsmæssige forhold på arbejdspladsen (og her specielt virksomhedsstørrelse) direkte betinger aktualiseringen af den underliggende lønarbejde-kapital modsætning, indgår de ofte i betragtninger omkring arbejderklassens kerne og periferi. Uden for produktionssfæren kan nævnes klassebaggrund (der ikke alene angiver den politiske socialisering i barndomshjemmet, men også ofte en stor del af de nuværende sociale kontakter) og bopæl (på grund af de forskellige klasses-traditioner i de forskellige dele af landet). Boligforhold kan også være vigtig i socialiseringsmæssig henseende, både på grund af kontakten med naboer og lokalsamfundet i det hele taget og på grund af de statusmæssige forestillinger, der knytter sig til ejerboligen. Disse faktorer kan tilsammen siges at angive graden af "arbejderklasse-miljø". Endelig angiver uddannelse ikke alene kvalifikationsniveau, men også en vigtig påvirkning. Det gælder ikke mindst de længerevarende uddannelser, der foregår på de alderstrin, hvor den politiske bevidsthed tager form. Det kan i den forbindelse være rimeligt at tale om de højereuddannede som en social kategori, som intellektuelle i bred forstand.⁶

For arbejderklassen, der er relativt homogen i strukturel henseende, bliver analysen af de sekundære skillelinier den dominerende, medens analysen af de strukturelle skilleliniers effekter får en relativt større vægt i de mere inhomogene mellemlag.

Endelig behandler artiklen to skillelinier, som ikke entydigt kan placeres i de ovenfor omtalte kategorier, men som ikke mindst er væsentlige i forbindelse med analysen af udviklingstendenser, nemlig køn og alder. De køns- og aldersbestemte forskelle i klassernes partivalg er i sig selv af interesse, men kønsforskellene vil også blive analyseret med henblik på 70'ernes kvindepolitiske mobilisering, ligesom bestemte alderskategorier kan følges over en 10 års periode.

6) Intellektuelle i snæver forstand er defineret ved det arbejde, de udfører, dvs. ved deres tilknytning til de ideologiske apparater.

1.2. Analysens sigte

Hermed er i stikordsagtig form angivet artiklens klasseteoretiske perspektiv, udmøntet i et analyseskema til begrebsmæssig indplacering af de vigtigste variable. Analyseskemaet har navnlig relevans for artiklens første tema, en lokalisering af de politiske hovedstrømninger inden for klasserne i dag. Som en grov indikator for de strukturelt definerede grupperes radikaliserings og for effekten af de sekundære skillelinier m.v. interesserer først og fremmest fordelingen mellem arbejderpartier (Socialdemokratiet samt venstrefløjspartierne) og borgerlige partier.⁷ Dernæst behandles tilslutningen til venstrefløjspartierne mere indgående - repræsenterer de vælgermæssigt primært arbejderklassen eller mellemlagene, og repræsenterer de inden for disse klasser primært de mere "arbejderklasseprægede" eller de mere "middelklasseprægede" grupper (såvel i strukturel som miljømæssig henseende)? Endelig er Fremskridtspartiet interessant ved på trods af sin gammel-liberale ideologi at hente betydelig støtte også i arbejderklassen. Men hvorfra hentes denne støtte - er det fra relativt småborgerlige miljøer, eller trænger partiet også ind i "kernegrupperne"? Sætter partiets populistiske og stadig mere "strammer"-prægede stil sig spor i vælgertilslutningen?

Artiklens andet centrale tema er udviklingen i partivalget inden for klasserne i 70'erne. Af praktiske grunde er det her valgt at koncentrere analysen om langtidstendenserne i 70'erne. Derfor fokuseres på valgene 1971, 1977 og 1979, hvor befolkningens fordeling mellem arbejderpartier og borgerlige partier er nogenlunde konstant, hvilket gør det muligt umiddelbart at sammenligne resultaterne. I forbindelse med udviklingstendenserne er det navnlig de strukturelle skillelinier samt køn og alder, der interesserer, hvorimod de miljømæssige faktorerers effekter almindeligvis er forholdsvis konstante.

7) De borgerlige partier er i en række tabeller videre opdelt i "midterpartier" (Det radikale Venstre, Retsforbundet, Kristeligt Folkeparti og Centrum-Demokraterne) samt "højrepartier" (Venstre og Det konservative Folkeparti), dels for at øge tabellernes informationsværdi, dels fordi det i en del tilfælde har selvstændig interesse. I øvrigt modsvares denne gruppering i almindelighed af de ideologiske skillelinier i vælgerkorpset med hensyn til den grundlæggende højre-venstre dimension.

Såvel i forbindelse med det første som det andet tema er analysens sigte primært deskriptivt, men medens lokaliseringen af hovedstrømningerne tillader en direkte efterprøvning af en række hypoteser, er noget sådant vanskeligere i forbindelse med udviklingstendenserne. De relevante hypoteser vedrører nemlig især forholdet mellem partivalget og sådanne makrofænomener som økonomisk krise, ændringer i klassernes leveforhold, den faglige mobilisering, statsindgrebene etc. Kausaliteten mellem disse forhold lader sig vanskeligt påvise, og antallet af mulige alternative forklaringer er i reglen stort. Selv om det således er vanskeligt at nå længere end til en simpel beskrivelse af udviklingen, er det dog muligt at holde sig et sådant makroperspektiv for øje og foretage slutninger af mere hypotetisk og foreløbig karakter.

I det følgende gives først en generel oversigt over de sociale klassers partivalg i en længere periode, herunder en mere detaljeret opdeling på enkelte partier for valgene 1971, 1977 og 1979.⁸ Herefter behandles de partipolitiske skillelinier i arbejderklassen, navnlig med henblik på de miljø- eller socialiseringsmæssige faktorerers betydning, medens det efterfølgende afsnit om mellemlagene i højere grad fokuserer på udviklingstendenserne og de strukturelle skillelinier. Endelig opsummeres de vigtigste resultater i det afsluttende afsnit, der også drøfter de videre analysemuligheder med henblik på nærmere at forklare 70'ernes vælgerudvikling.

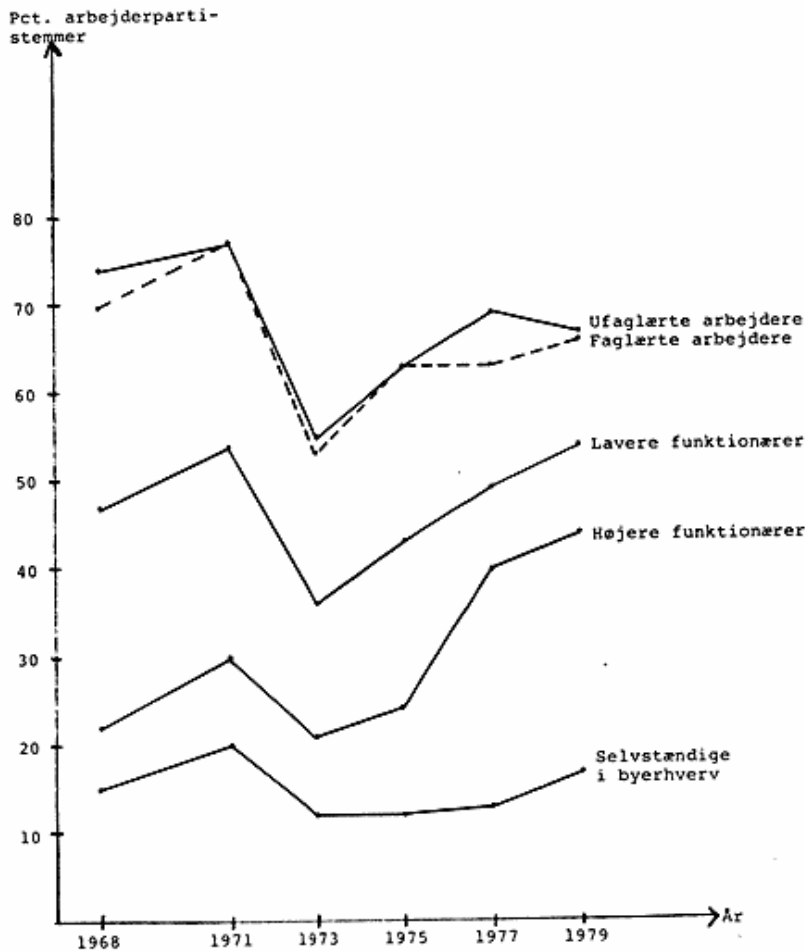
2. En oversigt

I de senere års debat om de politiske partier har tesen om deres svækkede klasse-mæssige basis indtaget en fremtrædende plads.⁹ I et længere tidsperspektiv kan der synes at foreligge sådanne tendenser: For Danmarks vedkommende ikke mindst ved en sammenligning mellem Socialdemokratiet i partiets højkonjunktur i begyndelsen

8) Datamaterialet, der er nærmere beskrevet i bilaget, omfatter 3 interviewundersøgelser: valgundersøgelserne 1971 og 1979 samt en undersøgelse fra 1978 af politiske holdninger i arbejderklassen og mellemlagene.

9) Jvf. for eksempel Gösta Esping-Andersen, Social Class, Social Democracy and State Policy, Copenhagen, 1980; Torben Worre, Klassepartier og klassestemme i de nordiske lande, Rapport til 5. Nordiske Statskundskabskonference, Bergen, 1978. Trykt: København: Institut for Samtidshistorie, 1978.

af 60'erne og situationen i midten af 70'erne. Men den fornyede socialdemokratiske fremgang ved de seneste folketingsvalg har ikke mindst styrket partiets stilling hos arbejdvælgerne, og den samlede tilslutning til arbejderpartierne inden for de enkelte socialgrupper i slutningen af 70'erne svarer da også i hovedtræk til situationen ti år tidligere (jvf. figur 1, der bygger på Gallups stillingsklassifikation).¹⁰

Kilde for 1968-75: Se note 10.

Anm.: Af hensyn til sammenligneligheden er Gallups stillingskode benyttet.

Figur 1. Arbejderpartierne's andel af de afgivne stemmer ved folketingsvalgene 1968-1979. Primært egen stilling; for husmødre og medhjælpende hustruer dog mandens stilling

10) Ingemar Glans, "Socialdemokratiens væljarutvedkling i Danmark, set i skandinaviske perspektiv", i Festskrift til Erik Rasmussen, Århus: Forlaget Politica, 1977, pp. 99-124, der endvidere indeholder en uddybning og en længere tilbageføring af disse data.

Specielt på et enkelt punkt er der dog en væsentlig forskel. Arbejderpartiandelen hos den kategori, der hos Gallup betegnes som "højere funktionærer", er steget dramatisk ved de senere valg og var i slutningen af 70'erne dobbelt så høj som ved den borgerlige valgsejr i 1968. Derimod var tilslutningen stort set uændret i de øvrige hovedgrupper. Dette betyder, at arbejderpartierne fortsat har en svag stilling blandt de byselvstændige, der udgør arbejderklassens naturlige modpol, samt hos landmændene (hvis partivalg ikke er præsenteret her).

Den klassemæssige inddeling af interviewmaterialet efter de "marxistiske" principper, som omtaltes indledningsvis, ligger til grund for analyserne i tabel 2.1. Inden for de fire hovedklasser (inklusive mellemlagene) er stabiliteten generelt stor mellem de tre folketingsvalg for de fire-fem partier/-grupper. For de enkelte partier er forskydningerne mellem de tre folketingsvalg dog ofte mere drastiske. Det gælder ikke mindst for Det radikale Venstre. I 1971 fik dette parti tilslutning fra hver femte vælger inden for det urbane (små)borgerskab; i 1979 var denne tilslutning så godt som helt forsvundet. I de øvrige socialgrupper halveredes den radikale vælgerandel.

Af de "gamle" borgerlige partier har Venstre haft den mest stabile vælgeropbakning ved en sammenligning mellem 1971 og 1977/79. Venstre er fortsat et landmandsparti i den forstand, at partiet uforandret får ca. 2/3 af landmændenes stemmer. Men disse udgjorde dog kun 40 pct. af det samlede antal erhvervsaktive Venstre-vælgere i 1979.¹¹

De vælgermæssige rystelser har været væsentligt større for Det konservative Folkeparti. I 1977 var den konservative vælgerandel omtrent halveret i forhold til 1971 i de vælgerkategorier, som er mest tilbøjelige til at stemme konservative: Mellemlagene og det urbane (små)borgerskab. Den generelle fremgang for partiet i 1979 medførte dog, at en stor del af disse tab kunne genvindes.

To tredje dele af de konservative vælgere i 1979 tilhører mellemlagene. Samme andel mellemlags-vælgere har Centrum-Demokraterne trods partiets kraftige tab af ikke mindst funktionærvælgere ved 1979-valget.

11) Tallene for partiernes sociale sammensætning omfatter kun erhvervsaktive vælgere, dvs. at pensionister, studerende m.v. ikke er medtaget i beregningsgrundlaget. Tallene er ikke vist i tabelform.

Tabel 2.1. De enkelte partiers andel af de afgivne stemmer inden for fire sociale klasser. Folketingsvalgene 1971, 1977 og 1979. Pct. vandret

		KAP DKP VS SF VF										SD	Arb.p. I alt	RV	RF	KRF	CD	Borgerlige midterpar- tier i alt	V	K	V+K i alt	FRP	N(=100%)
		KAP	DKP	VS	SF	VF i alt																	
<u>Arbej- der- klasse</u>	1971	.	2	1	14	17	55	72	10	2	1	.	13	8	7	15	.	370					
	1977	.	9	3	4	16	48	64	2	3	3	4	12	5	2	7	17	439					
	1979	0	4	2	7	13	52	65	4	3	1	1	9	7	4	11	15	425					
<u>Mellem- lag</u>	1971	.	2	2	9	13	27	40	18	2	2	.	22	12	26	38	.	384					
	1977	.	2	3	6	11	35	46	5	5	2	10	22	9	10	19	13	559					
	1979	1	2	5	7	15	36	51	7	3	2	4	16	9	17	26	7	596					
<u>Agrart små- borger- skab</u>	1971	.	0	0	0	0	4	4	14	2	4	.	20	67	7	74*	.	74*					
	1977	.	0	0	0	0	1	1	3	0	6	0	9	68	4	72	18	80					
	1979	0	0	0	1	1	5	6	7	0	7	2	16	61	6	67	11	98					
<u>Urbant små- borger- skab</u>	1971	.	0	0	4	4	20	24	21	1	1	.	23	14	39	53	.	96					
	1977	.	3	0	0	3	12	15	6	2	1	8	17	10	22	32	36	121					
	1979	0	0	0	1	1	19	20	3	3	1	5	12	10	27	37	31	130					

*Derudover: Slesvigsk Parti: 2 pct.

Blandt de borgerlige partier har Fremskridtspartiet størst arbejderandel. 40 pct. af partiets vælgere er arbejdere, hvilket medfører, at ca. hver syvende arbejder stemte på Fremskridtspartiet i 1979. I denne betydning bliver Fremskridtspartiet fortsat landets næststørste "arbejderparti", selv om bl.a. SF har en lige så høj arbejderandel blandt sine vælgere. Fremskridtspartiet har også i væsentligt højere grad bevaret sin tilslutning i arbejderklassen end i mellemlagene. Som ved tidligere valg er det dog det urbane (små)borgerskab, der mest talrigt slutter op omkring partiet, selv om deres andel af FRP-stemmerne kun udgjorde en fjerdedel i 1979.

Også i sin sociale sammensætning er Socialdemokratiet det største arbejderparti: Næsten halvdelen af partiets vælgere rekrutteredes fra arbejderklassen i 1979. Partiets andel af arbejderstemmerne har været ret ensartet ved de tre valg. ca. 50-55 pct. Derimod har Socialdemokratiet i påfaldende grad styrket sin stilling inden for mellemlagene. Vælgerandelen er her øget med 9 pct.point i perioden.

Også VS har haft fremgang hos mellemlagene. Dette betyder, at fire femtedele af partiets vælgere nu findes inden for denne kategori. Blandt venstrefløjens arbejdervælgere var SF helt dominerende ved indledningen til 70'erne. DKP's senere fremgang kom dog næsten udelukkende fra arbejderklassen; derved blev DKP arbejdervælgernes foretrukne venstrefløjsparti. I 1979 skete der imidlertid nye rystelser på venstrefløjen, og SF genindtog sin gamle position som ledende venstrefløjsparti inden for arbejderklassen. SF's tilslutning inden for mellemlagene er dog lige så stor.

Mange valgforskere har villet fremhæve, at andre variable har erstattet social klasse som den vigtigste forklaringsfaktor på partipolitisk adfærd. I tabel 2.2. præsenteres resultaterne fra en såkaldt MCA-analyse¹² af 1977-materialet¹³ med forskellige partier/-grupper som afhængige variable. I analyserne indgår so-

12) Multiple Classification Analysis.

13) På grund af manglende oplysninger om husstandsindkomst har analoge analyser ikke kunnet foretages på 1971-materialet.

Tabel 2.2. Multipel Classification Analysis, med tre prædiktorer. Afhængige variable: Enkelte partiers/partigrupper andel af de afgivne stemmer. Folketingsvalgene 1977 og 1979

Prædiktor	VF		SD		Arb.p.		V + K		FRP	
	1977	1979	1977	1979	1977	1979	1977	1979	1977	1979
Beta-koefficienter:										
Social klasse	.17	.14	.27	.26	.35	.34	.34	.30	.19	.21
IP's uddannelse	.16	.19	.16	.17	.08	.08	.03	.13	.11	.08
Husstandsindkomst	.03	.08	.08	.05	.08	.09	.08	.10	.06	.01
Multipel korrelationskoefficient	.20	.24	.33	.31	.37	.36	.34	.34	.23	.25
"Justeret" procentuel afvigelse fra partiets/-gruppens totale vælgerandel inden for:										
Arbejderklassen	+6	+4	+7	+8	+13	+12	-8	-	-1	+1
Urbant (små)-borgerskab	-10	-10	-26	-23	-37	-33	+16	+16	+24	+20

cial klasse, uddannelse og husstandsindkomst som prediktorer, dvs. forklarende faktorer.¹⁴ Med én undtagelse er social klasse fortsat den helt dominerende forklaringsfaktor. Selv de "justerede differencer" viser en betydelig spændvidde mellem de klasse-mæssige hovedpoler, arbejderklassen og det urbane (små)borgerskab.

Med hensyn til venstrefløjspartierne spiller uddannelsesvariablen dog en væsentlig rolle, et forhold som yderligere forstærkedes ved folketingsvalget to år senere. Uddannelsesniveaet er i 1979 blevet den faktor, som har den stærkeste sammenhæng med venstrefløjsandelen: Jo længere uddannelse, jo højere tilbøjelighed til at stemme på venstrefløjspartierne. I samtlige øvrige

14) Tabellens beta-koefficienter angiver den selvstændige effekt af hver enkelt prædiktor efter kontrol for de to øvrige. Videre angives de enkelte partiers justerede over- eller underskud i to sociale klasser samt de tre prædiktors samlede forklaringskraft (den multiple korrelationskoefficient, R).

tilfælde er klassetilhørsforholdet dog fortsat den centrale forklaringsfaktor. Men som ovenfor omtalt er dens effekt uden tvivl aftaget noget over en længere periode, dog ikke mindst på grund af forskydninger i klassernes indbyrdes størrelse. En tilbagegang for de klasser, som meget kraftigt slutter op om ét parti (såsom arbejdere og landbrugere), får automatisk sådanne konsekvenser. Men klassetilhørsforholdets afgørende betydning kan ikke røkes.

Denne analyse af sammenhængen mellem social klasse og partivalg er dog ikke uproblematisk. Vi har benyttet fire temmelig brede sociale kategorier, men ikke mindst mellemlagene er sammensat af temmelig forskellige undergrupper. Også inden for de øvrige hovedklasser findes lagdelinger og skillelinier, som ikke er af klassemæssig karakter, men som alligevel kan være af væsentlig betydning for partivalg - såvel som for andre politiske holdninger.

I det følgende undersøges sådanne forhold inden for arbejderklassen med specielt henblik på venstrefløjspartierne og styrkeforholdene mellem arbejderpartierne og de borgerlige partier. Herefter foretages tilsvarende analyser af mellemlagene.

3. Arbejderklassen

I det følgende analyseres indledningsvis køns- og aldersmæssige variationer i arbejderklassens partivalg. Derefter behandles den strukturelle skillelinie mellem offentligt og privat ansatte arbejdere. Denne skillelinie har i 70'erne ikke mindst forbindelse med indkomstudviklingen; indkomstniveauets effekt på partivalget behandles efterfølgende. Videre har indkomstforholdene betydning for forbrugsmønstre, som kan påvirke den politiske adfærd inden for de sociale klasser; boligsituationen kan anskues ud fra dette aspekt.

Boligforholdene kan dog sammen med urbaniserings- og regionsforskelle samt klassebaggrund i den senere del af opvækstperioden endvidere anskues ud fra et socialiserings- eller miljøaspekt. De her omtalte faktorer differentierer således arbejderklassen i mere arbejderklasseprægede og mere småborgerligt prægede sociale miljøer. Sluttelig behandles en differentiering af arbejderklassen i henseende til produktionssfæren i det, man kunne kalde kernegrupper og periferi. Arbejdspladsens størrelse kan indgå i denne struktur i lighed med sontringen efter faglig uddannelse.

Der er normalt en tendens til, at fløjpartier tiltrækker flere mandlige end kvindelige vælgere. Inden for den danske arbejderklasse gælder dette for partierne til venstre for Socialdemokratiet, selv om disse kønsforskelle er blevet noget mindsket ved de to seneste folketingsvalg sammenlignet med 1971 (jvf. tabel 3.1.). Derimod foreligger der ikke mærkbare forskelle med hensyn til køn for partiet på den modsatte fløj.

Tabel 3.1. Partivalg i arbejderklassen, opdelt efter køn.
Pct. vandret

		VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (=100%)
<u>Mænd</u>	1971	23	52	75	10	15	.	220
	1977	17	47	64	12	6	18	266
	1979	16	50	66	10	9	15	254
<u>Kvinder</u>	1971	9	60	69	17	14	.	150
	1977	14	51	65	12	9	14	173
	1979	7	54	61	9	15	15	171

Blandt de øvrige borgerlige partier er der foregået en markant forandring: De fire midterpartiers betydelige overvægt af kvindelige arbejdervælgere er forsvundet, men overtaget af VK-partierne: Venstres og konservatives samlede tilslutning blandt kvindelige arbejdere var i 1979 15 pct. mod 9 pct. hos mændene.

Partifordelingen inden for de fire alderskategorier, der benyttes her, viser enkelte drastiske forskydninger, jvf. tabel 3.2. Mest påfaldende er forandringerne i venstrefløjens aldersmæssige sammensætning. Ved folketingsvalget i 1971 var venstrefløjens andelen temmelig ensartet i kohorterne under 50 år; mod slutningen af 70'erne var tilslutningen til disse partier øget voldsomt blandt arbejdervælgere under 30 år og faldet markant i de øvrige alderskategorier.

Dette betyder også, at arbejdere, som i 1971 var mellem 30 og 39 år, hhv. 40 og 49 år, for de flestes vedkommende havde forladt venstrefløjspartierne ved folketingsvalget otte år senere. At disse partier alligevel delvist har kunnet bevare sin position inden for arbejderklassen, skyldes først og fremmest en stigende

Tabel 3.2. Partivalg i arbejderklassen, opdelt efter alder.
Pct. vandret

		VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (=100%)
<u>20-29 år</u>	1971	19	55	74	14	12	.	98
	1977	30	34	64	4	4	28	120
	1979	33	34	67	6	9	18	90
<u>30-39 år</u>	1971	22	59	81	9	10	.	82
	1977	16	51	67	14	8	11	116
	1979	12	50	62	9	11	18	101
<u>40-49 år</u>	1971	16	53	69	13	18	.	82
	1977	11	48	59	19	7	15	87
	1979	5	58	63	12	14	11	83
<u>50 år og derover</u>	1971	13	56	69	13	18	.	109
	1977	5	61	66	12	10	12	116
	1979	5	62	67	11	11	11	139

tilslutning hos helt unge arbejdere. Dette har videre uden tvivl sammenhæng med Socialdemokratiets svækkede stilling inden for den sidstnævnte alderskategori. Det bør også påpeges, at Fremskridtspartiet ved det seneste valg havde alvorlige tab blandt de yngre arbejdervælgere (under 30 år); af disse stemmer nu dobbelt så mange på venstrefløjen som på Fremskridtspartiet, hvis aldersprofil derved er blevet betydelig mindre markant.

Som komplement til sådanne skillelinier blandt lønarbejderne som arbejdets kvalifikationsgrad, arbejdspladsforholdene og over/underordnet arbejdsituation har skellet mellem privat og offentligt ansatte i forbindelse med den offentlige sektors ekspansion fået en voksende betydning (jvf. artiklens indledende afsnit). Dette gælder ikke mindst hos mellemlagene, men effekterne heraf kan også mærkes inden for arbejderklassen.

Som det fremgår af tabel 3.3. har arbejderpartierne som helhed bedre kunnet bevare tilslutningen fra offentligt ansatte arbejde-

Tabel 3.3. Partivalg blandt privat og offentligt ansatte arbejdere.
Pct. vandret

		VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (=100%)
<u>Privat sektor</u>	1971	18	55	73	11	16	.	321
	1977	17	46	63	12	7	18	369
	1979	12	52	64	10	11	15	344
<u>Offentlig sektor</u>	1971	13	60	73	23	4	.	50
	1977	9	61	70	12	7	11	70
	1979	18	51	69	6	11	14	81

re end hos de privat ansatte. Specielt mellem de to sidste folketingsvalg er der dog sket iøjnefaldende forskydninger mellem arbejderpartierne. Venstrefløjspartierne har fordoblet sin vælgerandel hos de offentligt ansatte arbejdere, sandsynligvis for en stor del på bekostning af Socialdemokratiet. Hos arbejdere inden for den private sektor har udviklingen været den omvendte. Totalt har dette medført en uforandret situation for arbejderpartierne under ét inden for de to sektorer.

Materialets begrænsning forhindrer en undersøgelse af indkomstforholdenes selvstændige effekt på partivalget inden for eksempel den offentlige sektor. Derimod skal den generelle betydning af indkomstniveauet undersøges i det følgende samt det aspekt af det private forbrug, som består i boligforholdene. Udgangspunktet er den almene forestilling om, at en høj indkomst skulle lede til "borgerliggørelse", en effekt som også skulle følge af at eje sin egen bolig.

En opdeling på indkomstkategorier (husstandsindkomst for gifte/samlevende) giver ingen entydige resultater. Som det fremgår af tabel 3.4., får arbejderpartierne som helhed ganske vist lidt lavere værdier i den højeste indkomstkategori. Dette hænger dog først og fremmest sammen med en lav tilslutning til Socialdemokratiet; venstrefløjspartierne opnår derimod sine højeste stemmeandele her. Det samme gælder Venstre og de konservative, medens tendensen er uklar for Fremskridtspartiet.

Tabel 3.4. Partivalg opdelt efter husstandsindkomst. Kun gifte/
samlevende arbejdere. Pct. vandret

		VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (=100%)
<u>40-80.000 kr.</u>	1977	12	64	76	8	7	9	46
	1979	(9)	(60)	(69)	(4)	(7)	(20)	24
<u>80-120.000 kr.</u>	1977	11	51	62	17	6	15	128
	1979	10	50	60	9	10	21	101
<u>120-160.000 kr.</u>	1977	16	47	63	8	10	19	128
	1979	11	59	70	13	7	10	96
<u>160.000 kr. og derover</u>	1977	17	41	58	16	11	15	52
	1979	16	46	62	8	14	16	80

Generelt kan det derfor konstateres, at antagelsen om en positiv sammenhæng mellem høje indkomster og borgerlige partitendenser inden for arbejderklassen dårligt kan bekræftes. Det gælder i øvrigt også, selv om der kontrolleres for de regionale indkomstforskelle.

Ejendomsret til egen bolig behøver naturligvis ikke udtrykke nogen formuebesiddelse. Men netop denne besiddelse hævdes i den almindelige debat ofte at kunne have en politisk borgerliggørende effekt.

Tendensen i tabel 3.5. skulle også kunne tolkes som en bekræftelse heraf. Både VK-partierne og Fremskridtspartiet står væsentligt stærkere blandt de arbejdere, som ejer sin bolig, end blandt lejere. Forskellen i arbejderpartiernes samlede vælgerandel er 20-25 procentenheder. Specielt bemærkelsesværdig er venstrefløjspartiernes væsentligt svagere stilling blandt arbejdere i ejerboliger, og venstrefløjsandelene har i øvrigt været markant faldende i løbet af 70'erne. Resultaterne ovenfor vedr. indkomst tydede ellers på, at denne partigruppe skulle have tilstrækkelige økonomiske ressourcer til at købe sin bolig.

Tabel 3.5. Partivalg blandt arbejdere, opdelt efter boligforhold.
Pct. vandret

		VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (=100%)
<u>Lejer</u>	1971	20	64	84	9	7	.	178
	1977	24	55	79	7	2	12	136
	1979	20	59	79	5	5	11	150
<u>Ejer</u>	1971	15	48	63	16	21	.	192
	1977	11	46	57	15	9	19	287
	1979	8	47	55	12	15	18	261

Oplysninger om faderens (hovedforsørgerens) klassetilhørsforhold kan sige noget om socialiseringsprocessen under opvæksten (og herunder specielt den senere del af denne periode). Dette behandles i tabel 3.6., hvor der er foretaget en enkel opdeling af faderens/forsørgerens stilling i arbejdere/ikke arbejdere.

Variationerne i partivalg bliver anselige i forhold til dette kriterium. Kun halvdelen af førstegenerationsarbejderne stemte på Socialdemokratiet eller venstrefløjen ved 1979-valget; VK-partierne og Fremskridtspartiet fik sammenlagt en næsten lige så stor tilslutning inden for denne kategori.

Blandt de arbejdere, som selv er vokset op i et arbejderhjem, stemte derimod i 1979 fire ud af fem på Socialdemokratiet eller et af partierne til venstre herfor. Materialet synes altså at bekræfte antagelsen om, at i hvert fald dele af opvækstperioden har betydelig effekt på det senere partivalg.

Tabel 3.6. Arbejdernes partivalg, opdelt efter faders/forsørgers stilling. Pct. vandret

Faders/forsørgers stilling		VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (=100%)
<u>Arbejder</u>	1977	22	52	74	9	4	13	225
	1979	15	64	79	7	4	10	195
<u>Ikke-arbejder</u>	1977	7	44	51	15	12	22	189
	1979	10	41	51	11	18	20	212

Som omtalt indledningsvis er grænsedragningen mellem arbejderklassen og mellemlag ret flydende. I en mellemposition befinder sig blandt andet dele af arbejderklassens periferi; omvendt taler man om arbejderklassens kernegrupper.

Kriterierne for afgrænsningen mellem periferi og kernegrupper kan for eksempel være arbejderens "småborgerlige udsigter", dvs. hans eller hendes mulighed for senere at etablere sig som selvstændig. Og videre afstanden fra den merværdiskabende produktionsproces, arbejdspladsstørrelse samt kvalifikationsgraden - det faglige uddannelsesniveau.

At arbejdspladsens størrelse (målt i antal ansatte) påvirker arbejdsmiljøet, er indlysende. Patriarkalske forhold kan ofte forekomme på små arbejdspladser; afstanden mellem ledelse og arbejdere bliver ofte et helt andet på virksomheder med mange ansatte. Faglig og partipolitisk organisering bliver også lettere at gennemføre i et sådant arbejdspladsmiljø.

At dette får partipolitiske konsekvenser, fremgår af tabel 3.7. Arbejderpartiernes samlede vælgerandel hos arbejdere på virk-

Tabel 3.7. Arbejdernes partivalg, opdelt efter arbejdspladsstørrelse (antal beskæftigede). Pct. vandret

		VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (=100%)
<u>1-9</u>	1977	15	34	49	7	13	31	93
	1979	5	46	51	15	13	21	75
<u>10-19</u>	1977	16	41	57	22	6	15	63
	1979	13	49	62	8	13	17	47
<u>20-49</u>	1977	11	59	70	10	3	17	61
	1979	12	61	73	6	12	9	63
<u>50-199</u>	1977	14	54	68	15	7	10	91
	1979	15	51	66	8	9	17	86
<u>200 og derover</u>	1977	25	49	74	9	5	12	96
	1979	19	62	81	9	7	3	57

somheder med mere end 200 ansatte er 25-30 pct.point større end på småvirksomheder (med mindre end 10 ansatte). Både Socialdemokratiet og venstrefløjen får øget vælgertilslutning med voksende virksomhedsstørrelse. For det meste vokser arbejderpartiernes vælgerandel kontinuerligt i relation til antal ansatte; forholdet er dog ikke helt lineært.

Sondringen efter fagligt uddannelsesniveau har blandt andet ifølge den såkaldte "tyske skole" betydning derved, at et højt kvalifikationsniveau fører til en stærkere identifikation med arbejdets indhold og svækker interessen i lønarbejdernes fælles interesser. Teori-fragmenter om "arbejderaristokrati" kan også forekomme. Med dette udgangspunkt kan stærkere borgerlige partitendenser forventes blandt faglærte arbejdere end blandt ufaglærte.

Tabel 3.8. Partivalg hos faglærte og ufaglærte arbejdere.
Pct. vandret

		VF	SD	Arb.p. I alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (=100%)
<u>Ufaglærte arbejdere</u>	1971	17	58	75	14	11	.	230
	1977	15	20	65	11	6	18	271
	1979	9	57	66	8	12	14	270
<u>Faglærte arbejdere</u>	1971	18	50	68	9	23	.	125
	1977	18	45	63	13	9	15	154
	1979	20	44	64	13	9	14	143

Tabel 3.8. bekræfter dog næppe denne antagelse. Ved de to seneste folketingsvalg har arbejderpartiernes andel været næsten identisk hos faglærte og ufaglærte. Dertil kommer, at venstrefløjen har bevaret sin tilslutning hos de førstnævnte, medens tilbagegangen har været påfaldende hos de ufaglærte: Deres opslutning omkring venstrefløjspartierne var ved det sidste folketingsvalg kun halvt så stor som de faglærtes. Dette vælgerresultat strider ikke med det generelle billede af venstrefløjens stilling inden for fagbevægelsen.

Generelt har arbejderpartierne altså bevaret deres stilling inden for arbejderklassens kernegrupper. Tilslutningen er stor blandt de arbejdervælgere, der er vokset op i arbejderhjem, der er ansatte på større virksomheder, og som bor i et miljø med traditionel arbejderpartidominans.

Ganske vist kan data vedrørende indtægtsforhold og faglig uddannelse synes at afvige fra dette mønster, men sådanne faktorer er næppe særlig relevante for sondringen mellem arbejderklassens kerne og periferi i dagens Danmark.

Blandt arbejderpartierne og blandt de borgerlige partier indbyrdes er der samtidig betydelige variationer i vælgertilslutningen. De partipolitiske fløje bliver således hinandens spejlbilleder ved 1979 valget, jvf. tabel 3.9.

Tabel 3.9. Venstre-fløjspartiernes og Fremskridtspartiets tilslutning blandt enkelte kategorier af arbejdervælgere. Folketingsvalget 1979. Pct.

		VF	FRP
<u>Bolig:</u>	Ejer	8	18
	Lejer	20	11
<u>Faders/forsørgers stilling:</u>	Arbejder	15	10
	Ikke-arbejder	10	20
<u>Antal ansatte på arbejdspladsen:</u>	1-9	5	21
	200 og derover	19	3

Totalt var tilslutningen til VF-partierne og Fremskridtspartiet inden for arbejderklassen omtrent lige stor ved 1979-valget: Ca. 15 pct. Opdelt på sådanne undergrupper som bolig og opvækstforhold var relationerne mellem partierne 2:1; arbejdspladsstørrelse giver endnu mere drastiske variationer. Dette tyder på en stærk sammenhæng mellem småborgerlig indflydelse i arbejderklassen og FRP's tilslutning, i modsætning til hvad forholdet er på venstre-fløjen. Venstre-fløjsvælgerne tilhører altså primært arbejderklassens kernegrupper, men navnlig de helt unge; fremskridtsarbejderne især småborgerligt prægede grupper.

4. Mellemlagene

Som omtalt indledningsvis er mellemlagene bestemt som de ikke-manuelle lønarbejdere. Som sådan udgør de i en vis udstrækning en residualstørrelse, hvorfor interessen i særlig grad må samle sig om de interne strukturelle skillelinier. Hertil kommer, at grænsedragningen mellem arbejderklassen og mellemlagene med tiden bliver mere og mere uskarp. Den teknologiske udvikling rammer - eller truer med at ramme - mange mellemlagsgrupper (ikke mindst kontorpersonale, lavere teknikere m.v.) og medfører en tiltagende rutinisering, opsplittning og underordning under arbejdsmidlerne, hvilket indebærer en gradvis tilnærmelse til arbejderklassens strukturelle placering.¹⁵ Hertil kommer en ret kraftig lønnivellering i 70'ernes sidste halvdel. Mellemlagene undergår med andre ord et syndrom af proletarisering (hvis rækkevidde er et centralt stridspunkt i nyere klasseteori). Det er især med dette proletariseringsspektiv for øje, de strukturelle skilleliniers effekter inden for mellemlagene i det følgende skal analyseres, hvorefter en række miljøfaktorer behandles, blandt andet med henblik på en kontrol af holdbarheden af de sammenhænge, der kan tolkes ind i en proletariseringssammenhæng. Sluttelig analyseres køns- og aldersbestemte forskelle i mellemlagenes partivalg under et udviklingsperspektiv.

4.1. Strukturelle skillelinier

Som det fremgik af den indledende oversigt, har mellemlagene i løbet af 70'erne bevæget sig mod venstre. Arbejderpartiernes stemmeandel er øget fra 40 til 51 pct., hvorimod arbejderne har bevæget sig mod højre. Medens denne tilnærmelse kunne tale til fordel for "proletariseringstesen", taler udviklingen på fløjene nærmest imod den. Mellemlagene har i 1979 for første gang større venstrefløjstilslutning end arbejderne; til gengæld har arbejderne bevaret næsten uændret opbakning omkring Fremskridtspartiet, medens dette parti halverede sin stemmeandel i mellemlagene i 1979. Det skal i det følgende nærmere afdækkes, hvilke grupper

15) Et godt eksempel på en sådan transformation har man i udviklingen fra butiksekspedient til "kassedame".

af mellemlagene der har undergået denne radikaliseringsproces, og hvilke makrofænomener der er sandsynlige forklaringer herpå.

Man kan tale om proletarisering dels som et niveau, dels som en proces. I relation til det første er det lidet kontroversielt at forvente størst politisk lighed med arbejderklassen, dvs. størst radikalitet, hos de lavere funktionærer.¹⁶ Ses bort fra en eventuel proletariseringssproces, må man også forvente, at vælgerudviklingen hos de lavere funktionærer minder om arbejderklassens. Tilsvarende må det forventes, at vælgerudviklingen har et relativt parallelt forløb hos arbejderklassen (der overvejende er beskæftiget i den private sektor) og de privat ansatte funktionærer. Med hensyn til graden af radikalitet er det derimod vanskeligt a priori at opstille hypoteser om forskellen mellem privat og offentligt ansatte.¹⁷

I relation til procesbegrebet har reallønsforringelsen navnlig ramt de offentligt ansatte, medens en eventuel øget underordning under arbejdsmidlerne navnlig må antages at have ramt lavere funk-

16) For så vidt som man finder større politisk radikalitet, i form af større venstrefløjstilslutning, større arbejderpartistilslutning eller begge dele, hos højere funktionærer (eller undergrupper heraf) end hos lavere funktionærer (eller arbejdere), må grundlaget herfor enten være exceptionelle miljømæssige betingelser på arbejdspladsen for aktualisering af lønarbejde-kapital modsætningen eller andre strukturelle modsætninger i kapitalismen end lønarbejde-kapital forholdet. Det sidste er langt det sandsynligste. Se for en diskussion af klasespecificiteten i bevidstheden Jørgen Goul Andersen, Mellemlagene i Danmark, Århus: Politica, 1979, kap. 4.

17) Alt andet lige må den direkte udbytning betinge en større radikalitet hos de privat ansatte. Men for det første vil miljømæssige betingelser på arbejdspladsen ofte trække i den modsatte retning, for det andet kan partiernes holdning til udbygning af den offentlige sektor spille ind, for det tredje må offentligt ansattes partivalg antages at være mere sensitivt over for politiske forhold, fordi løn- og arbejdsvilkår er direkte politisk bestemt, og oven i disse teoretiske problemer kommer vanskeligheden af operationelt at holde faktoren "underordning under arbejdsmidlerne" konstant ved sammenligninger mellem offentligt og privat ansatte. At udrede disse tråde er en uoverkommelig opgave i nærværende sammenhæng.

funktionærer i den private sektor.¹⁸ Højere funktionærer i den private sektor må antages at være relativt upåvirkede af begge processer.

Partifordelingen og vælgerudviklingen hos højere og lavere funktionærer samt privat og offentligt ansatte inden for mellem-lagene er vist i tabel 4.1. Det er naturligvis ikke overraskende, at arbejderpartiandelen er lavest hos de højere funktionærer. Derimod afviger vælgerudviklingen hos denne gruppe meget markant fra arbejderklassen; arbejderpartiernes andel er øget fra 30 pct. i 1971 til 42 pct. i 1979, hvoraf venstrefløjen tegner sig for 18 pct.¹⁹ Også på den modsatte fløj er udviklingen markant forskellig, idet Fremskridtspartiets tilslutning falder drastisk i 1979, fra 11 til 4 pct. Dette hænger utvivlsomt sammen med de konservatives stærke fremgang, fra 11 til 22 pct. De lavere funktionærers vælgerudvikling afviger tilsvarende fra arbejderklassens, men lidt mindre markant.

Som det fremgår af tabellens afd. (b), er det imidlertid kun hos de offentligt ansatte, der er foregået en partipolitisk radikaliseringsproces i 70'erne. Arbejderpartiernes andel hos de privat ansatte svinger nu som før omkring 40 pct., mens den hos offentligt ansatte er øget fra 41 til 59 pct. Venstrefløjen havde i 1979 betydelig fremgang hos de offentligt ansatte, medens disse partiers tilslutning hos de privat ansatte synes at være dalet støt siden 1971. Hos de privat ansatte, specielt de højere funktionærer, har de konservative ved 1979-valget genvundet positionen som et betydeligt funktionærparti. Halvdelen af de højere private

18) Det er ikke her forsøgt empirisk at vurdere, i hvilket omfang en sådan tiltagende underordning faktisk har fundet sted i netop den undersøgte periode. Derimod er forskellen mellem offentligt og privat ansatte logisk begrundet. Ganske vist kan arbejdstempoet opskrues inden for den offentlige sektor, men inden for især de offentlige serviceområder er en underordning under arbejdsmidlerne næppe mulig i større udstrækning - tværtimod er mange offentlige lønarbejdere temmelig autonome i arbejdsprocessen (for begrebet semi-autonome lønarbejdere og diskussionen af disses småborgerlige (individualistiske) islæt, se Erik Olin Wright, Class, Crisis and the State, London: New Left Books, 1978).

19) Sidstnævnte andel er dog næppe primært udtryk for proletarisering, jvf. note 16.

Tabel 4.1. Partivalget 1971-79 hos højere og lavere funktionærer, samt offentligt og privat ansatte, inden for mellemlagene. Pct. vandret

		Partivalg						
		VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (=100%)
(a) Højere og lavere funktionærer*								
Lavere	1971	12	34	46	23	31	.	247
	1977	11	40	51	19	16	44	355
	1979	13	42	55	14	22	9	398
Højere	1971	15	15	30	21	49	.	139
	1977	12	26	38	27	24	11	204
	1979	18	24	42	21	33	4	198
(b) Privat og offentligt ansatte*								
Privat	1971	13	26	39	21	40	.	220
	1977	10	33	43	22	20	15	295
	1979	8	33	41	17	33	9	278
Offentl.	1971	13	28	41	24	35	.	165
	1977	13	37	50	23	17	10	266
	1979	20	39	59	16	19	6	318
(c) Kombineret								
Privat ansatte, lavere funktionærer								
	1971	10	33	43	22	35	.	146
	1977	11	41	52	17	17	14	191
	1979	8	40	48	17	26	9	199
Privat ansatte, højere funktionærer								
	1971	18	13	31	19	50	.	74
	1977	7	19	26	31	26	17	101
	1979	9	17	26	17	49	8	79
Offentligt ansatte, lavere funktionærer								
	1971	14	35	49	24	27	.	102
	1977	11	40	51	22	14	13	164
	1979	18	45	63	11	18	8	199
Offentligt ansatte, højere funktionærer								
	1971	12	16	28	24	48	.	63
	1977	17	34	51	23	21	5	102
	1979	24	30	54	23	22	1	119

*For den nærmere operationalisering, se bilaget.

funktionærer stemte i 1979 på VK-partierne - samme andel som 8 år tidligere. En tilsvarende "tilbagestrømning" har ikke fundet sted hos de offentligt ansatte. Hos de højere offentlige funktionærer er VK-partiernes andel faldet fra 48 pct. i 1971 til 22 pct. i 1979. Denne venstredrejning inden for den offentlige sektor indebærer således, at højere offentlige funktionærer nu stemmer længere til venstre end lavere private funktionærer.

Tesen om, at ligheden med arbejderklassens vælgerbevægelser er størst for de lavere funktionærer og for de privat ansatte i mellemlagene kunne altså stort set bekræftes. Tilsvarende er det nærliggende at sætte de offentligt ansattes radikalisering i forbindelse med den lønmæssige proletarisering i 70'erne, specielt den sidste halvdel. En række alternative eller supplerende forklaringer vil dog blive drøftet nedenfor.

Damaterialets støtte til forventningen om en venstredrejning hos lavere private funktionærer som følge af en ændret strukturel placering er mere usikkert; arbejderpartiernes andel i gruppen er kun øget fra 43 pct. i 1971 til 48 pct. i 1979. Spørgsmålet om effekten af en tiltagende underordnelse under arbejdsmidlerne kan imidlertid undersøges mere direkte ved at se på vælgerudviklingen hos forskellige faggrupper, idet dette proletariseringsspekt almindeligvis især antages at berøre teknikere og kontorpersonale; degraderingen af butikspersonalet er af ældre dato.

Som det fremgår af tabel 4.2., får arbejderpartierne da også en høj andel - 60 pct. - af stemmerne hos butikspersonalet gennem hele perioden. Teknikerne (herunder arbejdslederne) samt kontorpersonalet²⁰ har derimod begge fortsat et solidt borgerligt flertal, selv om arbejderpartierne i forhold til 1971 synes at have vundet bedre fodfæste i sidstnævnte kategori, specielt hos de offentligt ansatte. Man finder dog ikke nogen systematisk, stærk tendens mod venstre hos disse grupper, så en eventuel proletarisering har altså ikke haft større partipolitiske effekter. I øvrigt er det karakteristisk, at Fremskridtspartiets tilbagegang

20) Da der er foretaget visse ændringer i underopdelingen inden for disse to hovedgrupper, og materialet talmæssigt er begrænset, er det skønnet mest forsvarligt at foretage sammenligningen på basis af disse bredere grupper, selv om hypoteserne specielt vedrører de underordnede niveauer.

Tabel 4.2. Partivalgets udvikling i udvalgte grupper* i mellem-
lagene

		VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (100%)
1. Butiksperso- nale m.v.	1971	15	45	60	22	18	.	36
	1977	9	50	59	17	13	11	37
	1979	6	54	60	14	15	11	46
2. Arb.ledere og teknikere	1971	19	24	43	26	31	.	68
	1977	3	34	37	30	19	14	91
	1979	14	28	42	19	29	10	81
3. Kontorperso- nale	1971	7	25	32	19	49	.	100
	1977	10	31	41	18	22	19	174
	1979	9	32	41	18	37	4	195
- heraf pri- vat ans.	1971	9	22	31	14	55	.	68
	1977	11	30	41	15	23	21	116
	1979	9	28	37	17	40	6	135
- heraf off. ansatte	1971	4	33	37	30	33	.	31
	1977	12	31	43	24	19	14	58
	1979	10	39	49	19	29	3	81
4. Sundheds- personale	1971	14	35	49	14	37	.	51
	1977	15	39	54	16	13	17	85
	1979	18	49	67	14	14	5	92
5. Undervisnings- personale	1971	13	15	28	33	39	.	50
	1977	19	35	54	28	16	2	77
	1979	34	33	67	16	12	5	89

*For afgrænsningen, se teknisk appendiks.

hos såvel teknikere som butikspersonale er relativt begrænset, men til gengæld katastrofal hos kontorpersonalet, fra 19 til 4 pct. i 1979. Tilsyneladende er det i forbindelse med partiets skarpt markerede "strammer"-profil ved 1979-valget blevet en sociale uacceptabel adfærd at stemme på partiet inden for visse subkulturer.

Det er dog hos det offentlige servicepersonale, man finder de voldsomste forskydninger. Også hos sundhedspersonalet har Fremskridtspartiet haft en betydelig tilslutning, der i 1979 skrumpede ind til 5 pct., men uden at blive modvejet af en fremgang for de konservative - snarere tværtimod. Det, der navnlig karakteriserer såvel sundhedspersonalet som undervisningspersonalet, er dog en markant fremgang for arbejderpartierne, såvel venstrefløjen som Socialdemokratiet. Hos sundhedspersonalet lå

arbejderpartierne allerede i 1971 relativt højt, på 49 pct. Men alene fra 1977 til 1979 øgedes denne andel fra 54 til 67 pct., dvs. at denne mellemlagskategori nu stemmer længere til venstre end arbejderklassen. Det samme gælder undervisningspersonalet, der ydermere er karakteristisk derved, at venstrefløjen får 34 pct. af stemmerne i 1979. Hos undervisningspersonalet er der sket en forbløffende kovending i løbet af 70'erne; så sent som i 1971 havde denne gruppe et massivt borgerligt flertal på 72 pct.²¹

Disse voldsomme vælgerforskydninger hos sundheds- og undervisningspersonalet rejser imidlertid det spørgsmål, om det alene (eller primært) er reallønsnedgangen, der forklarer de offentligt ansattes radikalisering. I begge tilfælde byder forsøget på at begrænse de offentlige udgifter og dermed den offentlige service sig til som en mulig alternativ forklaring. Herudover peger især resultatet for undervisningspersonalet på, at en del af forklaringen måske må søges i det øgede indslag af højtuddannede, der bringer en venstreorienteret holdning med sig fra uddannelsesstiden. Disse spørgsmål behandles i det følgende.

Spørgsmålet om den relative effekt af reallønsnedgang og offentlig servicebegrænsning kan belyses ved at undersøge vælgerudviklingen inden for forskellige grene af det offentlige, idet reallønsnedgangen rammer nogenlunde ensartet, men nedskæringerne primært socialsektoren og undervisningssektoren, dvs. personalet i de offentlige institutioner. I tabel 4.3. er de offentligt ansatte inden for mellemlagene derfor opdelt efter ansættelsessted i to grupper, nemlig ansatte inden for offentlig service (social-, sundheds- og undervisningssektoren) samt øvrige offentligt ansatte (administration, repressive apparater, forsyningsvirksomhed m.v.).²² Som det fremgår, lå de ansatte i offentlige serviceinstitutioner allerede i 1977 væsentligt længere til venstre end andre offentligt ansatte, men arbejderpartiernes andel er øget med 11 pct.point inden for servicesektorerne ved 1979-valget mod kun 5 pct.point hos øvrige offentligt ansatte. Det

21) Pædagogernes øgede andel af gruppen forklarer kun en ringe del af udviklingen, der foregår på alle niveauer: Folkeskolelærere, pædagoger etc. I Jørgen Goul Andersen, *op.cit.*, p. 206, er det vist, hvorledes de aldersmæssige variationer inden for gruppen korresponderer med den stedfundne udvikling.

22) Denne opdeling kan kun foretages på 1977- og 1979-materialet.

Tabel 4.3. Partivalget hos mellemlagene i offentlig service (undervisning, sundhed og sociale institutioner) vs. øvrige offentligt ansatte 1977-79. Pct. vandret

	VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (100%)
<u>Ansatte i offentlig service:</u> social-, sundheds- og undervisningssektoren							
1977	15	39	54	19	15	12	190
1979	24	41	65	14	17	4	230
<u>Øvrige offentlige ansatte i mellemlagene:</u> administration, repressive apparat og forsyningsvirksomhed							
1977	7	34	41	30	22	7	76
1979	11	35	46	21	26	7	88

er altså primært de offentligt ansatte i servicesektoren, der er radikaliseret ved 1979-valget, hvilket formentlig kan tolkes som udtryk for, at det i mindst lige så høj grad er nedskæringspolitikken som reallønsnedgangen, der er baggrund for radikaliseringen inden for den offentlige sektor.

Tabel 4.4. viser, at offentligt ansatte ikke er en politisk homogen gruppe, men i høj grad differentieres efter de apparater, de er tilknyttet. Medens serviceinstitutionerne er relativt socialistisk orienterede områder, er de repressive apparater i snæver forstand (politi, fængselsvæsen, forsvar) samt den offent-

Tabel 4.4. Partivalg hos mellemlagene i den offentlige sektor, opdelt efter ansættelsessted. 1979. Pct. vandret

	VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (100%)
Offentl. administration	6	44	50	32	18	0	30
Repressive apparat	(4)	(20)	(24)	(15)	(44)	(17)	28
Forsyningsvirksomhed	(25)	(36)	(61)	(14)	(19)	(7)	24
Sundhed m.v.	18	48	66	12	18	4	117
Undervisning m.v.	29	34	63	16	15	6	114

lige administration relativt borgerligt prægede områder. En af de vigtigste forklaringer herpå er utvivlsomt den såkaldte identifikation med arbejdets konkrete indhold og dermed virksomhedens formål, der gør sig gældende i mellemlagene. Opløsningen af denne identifikation betragtes specielt inden for kapitallogisk bevidsthedsteori som en forudsætning for en proletarisk bevidsthedsdannelse i mellemlagene.²³ Pointen her er imidlertid, at det i høj grad er netop identifikationen med arbejdets konkrete indhold, der i en nedskæringstid kan bidrage til radikaliseringen af ansatte inden for den offentlige servicesektor. Til gengæld bliver det mere problematisk uden videre at rubricere en sådan bevidsthedsdannelse som "proletarisk".

Som omtalt i forbindelse med undervisningspersonalet er det dog næppe alene reallønsnedgangen og nedskæringspolitikken, der er baggrunden for de offentligt ansattes radikaliseringsproces. Det øgede indslag af højtuddannede og de politisk-ideologiske forskydninger inden for denne gruppe spiller også en rolle. I 1979 var der således blandt de højtuddannede (hele befolkningen) 34 pct., der stemte på et venstreparti.²⁴

De højtuddannedes andel er ikke mindst steget blandt de offentligt ansatte, og radikaliseringen inden for den offentlige sektor viser en klar sammenhæng med uddannelsesniveau, jvf. tabel 4.5. Arbejderpartiernes andel stiger fra 1971 til 1979 således "kun" 13 pct. point hos de folkeskoleuddannede, men fra 28 til 51 pct. hos respondenter med realeksamen og tilsvarende, og fra 23 til 62 pct. hos de højstuddannede. Disse tal demonstrerer dog samtidig, at det øgede indslag af højtuddannede med en venstreorienteret holdning kun kan forklare en ret begrænset del af radikaliseringsprocessen. Kun for enkelte grupper - primært i undervisningssektoren - spiller denne faktor en betydelig rolle. Hos de privat ansatte finder man i øvrigt fortsat 70 pct. borgerlige vælgere

23) Se f.eks. Projektgruppe (S. Herkommer m.fl.), Teknik, klasse, klassebevidsthed, København: Rhodos, 1975; og Projekt Klassenanalyse, Materialien zur Klassenstruktur der BRD, 1. Teil, Berlin: VSA, 1973.

24) For en nærmere redegørelse, se Jørgen Goul Andersen og Ingemar Glans, Sociale klasser og partivalg ved folketingsvalgene 1977 og 1979, Århus: Institut for Statskundskab, 1980.

Tabel 4.5. Mellemlagenes partivalg 1971 og 1979, opdelt på uddannelse og ansættelsessted. Pct. vandret

		VF	SD	Arb.p. i alt	RV+RF+KRF+CD	V+K	FRP	N (100%)
<u>Privat ansatte</u>								
Folkeskole	1971	10	33	43	22	35	.	127
	1979	6	42	48	18	23	11	104
Realeksamen	1971	17	21	38	16	46	.	77
	1979	8	31	39	16	37	8	141
Studentereksamen	1971	(19)	(-)	(19)	(46)	(35)	.	14
	1979	16	14	30	18	47	5	33
<u>Offentligt ansatte</u>								
Folkeskole	1971	14	42	56	18	26	.	85
	1979	17	52	69	12	11	8	98
Realeksamen	1971	12	16	28	29	43	.	55
	1979	15	36	51	19	24	6	112
Studentereksamen	1971	16	7	23	25	52	.	23
	1979	31	31	62	14	22	2	82

blandt de højtuddannede i 1979, og sammenhængen mellem uddannelse og partivalg i den private sektor er nu som før af statusmæssig art.

Sammenfattende har mellemlagene undergået en kraftig partipolitisk radikaliserings i 70'erne, men denne radikaliserings synes næsten udelukkende at være foregået inden for den offentlige sektor, specielt inden for den offentlige service og i særdeleshed på undervisnings- og daginstitutionsområdet. Udviklingen synes således ikke eller kun i ringe grad at være udtryk for en kapitalismens iboendetendens til proletarisering af mellemlagene, men er snarere en reaktion på de politisk bestemte ændringer inden for den offentlige sektor, der især havde sin baggrund i den økonomiske krise. Således er der næppe nogen tvivl om, at såvel reallønsudviklingen som forsøg på (eller trusler om) at skære ned på det kollektive konsum har spillet en vigtig rolle. Hertil kommer effekten af det øgede indslag af højtuddannede, der siden 1968 ganske har ændret ideologisk kurs. Dette har navnlig haft konsekvenser for forholdene inden for undervisningsområdet, der i løbet af kun 8 år er skiftet fra en stærkt borgerlig til en lige så stærkt socialistisk højborg.

4.2. Socialiserings- eller miljøfaktorer

I øvrigt afhænger partivalget i mellemlagene på samme måde som i arbejderklassen af socialiseringsmæssige forhold, jvf. tabel 4.6., der viser effekten af klassebaggrund og boligform på partivalget i 1971 og 1979.

Tabel 4.6. Sekundære skillelinier og partivalg i mellemlagene 1971 og 1979. Pct. vandret

		VF	SD	Arb.p. i alt	Borgerlige partier	N (=100%)
<u>Faders stilling</u>						
1971	Arbejder	18	46	64	36	135
	Funktionær	19	21	40	60	76
	Selvstændig	3	14	17	83	157
1979	Arbejder	18	51	69	31	198
	Funktionær	15	34	49	51	149
	Selvstændig	9	26	35	65	226
<u>Bolig</u>						
1971	Lejer	20	36	56	44	179
	Ejer	6	19	26	74	204
1979	Lejer	20	44	64	36	222
	Ejer	11	32	43	57	373

Effekterne af disse sekundære skillelinier er stort set de samme som i arbejderklassen, blot gennemgående noget større, fordi de i nogen grad sammenfalder med strukturelle skillelinier (dvs. at en del af sammenhængen er spuriøs). Det bemærkelsesværdige er imidlertid, at sammenhængenes styrke mindskes noget fra 1971 til 1979. Det er dog fortsat de grupper, der har arbejderklassebaggrund, og som bor til leje, der er mest tilbøjelige til at stemme ikke alene på arbejderpartierne, men også på venstrefløjspartierne.

Dette sidste er temmelig interessant. Vi så nemlig ovenfor, at venstrefløjstilslutningen i henseende til strukturel placering ikke kom fra de mest arbejderklasseprægede grupper i mellemlagene - snarere tværtimod. Dette svarer til den gængse myte om, at de venstreorienterede navnlig henter sin støtte i mellemlagene hos de bedrestillede, højtuddannede grupper. Derfor er det overraskende, at venstrefløjen i henseende til miljømæssige forhold

får flest stemmer hos de grupper, der har størst be-
røring med arbejderklassens politiske traditioner og kultur. Da de struktu-
relle og de miljømæssige forhold ydermere modvirker hverandre,
kan det slutes, at den omtalte miljøeffekt generelt set vil
være endnu større, når vi kontrollerer for den strukturelle pla-
cering. Venstrefløjens mellemlagsbasis har derfor en særegen
dobbeltkarakter.

4.3. Køns- og aldersmæssige variationer

Afslutningsvis behandles de køns- og aldersmæssige variationer
i mellemlagenes partivalg. I relation til køn skal det atter
forsøges at applicere makroforklaringer på interviewmaterialet,
idet det skal undersøges, om den stærke kvindepolitiske mobilise-
ring (i bred forstand), der navnlig har haft sin rod i mellem-
lagene, har sat sig spor i partivalget. En undersøgelse af de
aldersmæssige variationer i partivalget kan i kombination med
en sammenligning mellem aldersgrupperne i 1971 og 1979 sige noget
om de fremtidige udviklingstendenser i mellemlagene, blandt andet
om udsigterne til en fortsat drejning mod venstre.

Køn er en faktor, der har været ret upåagtet i dansk vælger-
adfærdsforskning. Det viser sig imidlertid, at køn ikke alene
har betydning for tilslutningen til fløjpartierne inden for ar-
bejderklassen, men også for udviklingen i mellemlagene. Som det
fremgår af tabel 4.7., er resultatet slående. I 1971 lå mændene
til venstre for kvinderne og havde ikke alene dobbelt så høj
en venstrefløjsandel, men også en højere arbejderpartiandel.
I 1979 er billedet totalt skiftet: Arbejderpartitilslutningen
er nu 44 pct. for mændene, men 55 pct. for kvinderne, og også
venstrefløjstilslutningen er i 1979 højest for kvinderne. Man
kunne tro, dette hang sammen med ny-rekruttering til mellemlagene
af kvinder i mere "arbejderklasseprægede" stillinger (f.eks.
hjemmehjælper, dagplejemødre m.v.), og at sammenhængen således
var spuriøs. Dette dementeres imidlertid af de efterfølgende
tabeller vedr. uddannelse m.v. Tilsvarende forbehold forekommer
også overflødige i forbindelse med de ovenstående konklusioner,
ganske modsat forholdene i arbejderklassen.

Tabel 4.7. Køn og partivalg i mellemlagene 1971 og 1979

		VF	SD	Arb.p. i alt	Borgerlige partier	N (=100%)
1971	Mænd	18	23	41	59	173
	Kvinder	9	31	40	60	211
1979	Mænd	12	32	54	56	219
	Kvinder	16	39	55	45	377

Tabel 4.8. Køn og partivalg i mellemlagene 1971 og 1979, opdelt på uddannelse og alder. Pct. vandret

			VF	SD	Arb.p. i alt	Borgerlige partier	N (=100%)
<u>(a) Opdelt på alder</u>							
1971	20-29 år	Mænd	36	24	60	40	39
		Kvinder	12	34	46	54	53
	30-39 år	Mænd	15	21	36	64	53
		Kvinder	28	37	63	58	
	40 år og derover	Mænd	11	23	34	66	80
		Kvinder	7	31	38	62	101
1979	20-29 år	Mænd	23	33	56	44	49
		Kvinder	28	41	69	31	97
	30-39 år	Mænd	12	35	47	53	66
		Kvinder	15	41	56	44	124
	40 år og derover	Mænd	8	29	37	63	103
		Kvinder	8	37	45	55	152
<u>(b) Opdelt på uddannelse</u>							
1971	Folkeskole	Mænd	14	33	47	53	76
		Kvinder	10	39	49	51	136
	Realeksamen m.v.	Mænd	22	19	41	59	68
		Kvinder	6	19	25	75	63
	Studentereks.	Mænd	18	6	24	76	27
		Kvinder	(14)	(-)	(14)	(86)	9
1979	Folkeskole	Mænd	10	42	52	58	60
		Kvinder	12	48	60	40	141
	Realeksamen m.v.	Mænd	11	25	36	64	97
		Kvinder	12	38	50	56	182
	Studentereks.	Mænd	18	31	49	51	61
		Kvinder	36	21	57	43	55

Såfremt denne udvikling hænger sammen med den i bred forstand kvindepolitiske bevidstgørelse, må man forvente, at forskellene i udviklingen er mest markant for de yngre aldersgrupper og for de højereuddannede. Som det fremgår af tabel 4.8., er dette netop tilfældet. For eksempel havde mændene i den yngste aldersgruppe i 1971 36 pct. venstrefløjsvælgere, kvinderne kun 12. I 1979 er de tilsvarende tal 23 og 28 pct. Arbejderpartiandelen var i 1971 60 pct. for mændene, 46 pct. for kvinderne. I 1979 var mændenes næsten uændret, 36 pct., men kvindernes øget til 69 pct. Hos respondenter med realeksamen finder man i 1971 41 pct. arbejderpartivælgere hos mændene, men 25 pct. hos kvinderne. I 1979 er mændenes andel næsten uændret, men kvindernes øget til det dobbelte. Tilsvarende er mændenes venstrefløjsandel i denne gruppe halveret, kvindernes fordoblet. For respondenter med studentereksamen er tallene for 1971 ret usikre, men det bemærkes, at venstrefløjsandelen i 1979 er dobbelt så høj for kvinderne (36 pct.) som for mændene.²⁵

Sluttelig skal det undersøges, om man ud af aldersvariationerne i mellemlagenes partivalg kan udlede noget om den fremtidige vælgerudvikling. Som det fremgår af tabel 4.9., er der inden for mellemlagene ganske kraftige aldersmæssige variationer i partivalget, både i 1971 og 1979.

Tabel 4.9. Alder og partivalg inden for mellemlagene 1971 og 1979

		VF	SD	Arb.p. i alt	Borgerlige partier	N (=100%)
1971	20-29 år	22	30	52	48	92
	30-39 år	12	25	37	63	111
	40 år og derover	9	27	36	64	181
1979	20-29 år	26	38	64	36	146
	30-39 år	14	39	53	47	189
	40 år og derover	8	34	42	58	255

25) Dette betyder ikke nødvendigvis, at kvinderne inden for de enkelte arbejdsfunktioner ligger voldsomt til venstre for deres mandlige kolleger, idet kvinderne i mellemlagene har de mest "arbejderklasseprægede" stillinger; det afgørende er den voldsomme udvikling, der er sket hos kvinderne i mellemlagene, tilmed i løbet af så kort en periode.

Arbejderpartiandelen er i 1971 15, hhv. 16 pct. højere hos de 20-29 årige end i de to øvrige aldersgrupper. I 1979 er disse forskelle vokset til henholdsvis 11 og 22 pct. Da de 20-29 årige i 1971 stort set svarer til de 30-39 årige i 1979, er det nærliggende at drage sammensligninger. Det bemærkelsesværdige er, at de 30-39 årige i 1979 ligger længere til venstre end de ældre, hvilket ikke var tilfældet i 1971, og at deres arbejderpartiandel næsten svarer til de 20-29 åriges i 1971. Trods alle nødvendige forbehold (blandt andet på grund af ny-rekrutteringen til mellemlagene på ældre alderstrin) indicerer disse resultater klart en generationsforskel. Samtidig kan der dog også konstateres en bekræftelse på den velkendte myte om, at de unge venstreorienterede bliver borgerliggjorte med alderen, idet den ovenfor omtalte generation i 1971 havde 22 pct. venstrefløjsvælgere, men i 1979 kun 14. Det er nærliggende at antage, at de "frafaldne" er vandret over til Socialdemokratiet - for at blive dér.

Endelig viser tabellen, at de ny-rekrutterede til mellemlagene (de 20-29 årige) bliver stadig mere venstreorienterede og nu stort set stemmer som jævnaldrende arbejdere, dvs. at der synes at være udsigt til en fortsat stigende lighed mellem arbejderklassens og mellemlagenes partivalg. Hvis noget sådant sker, er der dog ingen grund til at tolke dette som en bekræftelse af, at arbejderklassen og mellemlagene er ved at vokse sammen til én klasse. Selv om en strukturel tilnærmelse faktisk gør sig gældende, vil der let under en eventuel fremtidig ensartet partipolitisk adfærd gemme sig forskellige målsætninger og (måske især) prioritering mellem målsætninger.²⁶

5. Sammenfatning

Inden for arbejderklassen havde arbejderpartierne ved 1979-valget genvundet det meste af sin nye styrke fra begyndelsen af 70'erne. Ikke mindst i arbejderklassens kernegrupper havde disse partier påny en stærk stilling i 1979.

Mest iøjnefaldende er dog arbejderpartiernes fremgang inden for mellemlagene. Denne fremgang var mærkbar allerede ved 1977-valget

26) For en nærmere drøftelse, se Jørgen Goul Andersen, op.cit.

og er siden fortsat. Mellemlagenes heterogene struktur afspejles dog partipolitisk. Generelt kunne man forvente, at kategorier med en arbejdssituation, der har størst lighed med arbejderklassens, også skulle være de mest venstreorienterede. Dette er dog ikke entydigt tilfældet, og med hensyn til specielt venstrefløjen er det snarere undtagelsen. Inden for den private sektor finder man ganske vist stort set den omtalte sammenhæng. Netop sondringen mellem den private og den offentlige sektor er blevet den centrale politiske skillelinie inden for mellemlagene, og inden for den offentlige sektor er arbejderpartiernes stemmeandel vokset voldsomt, hvilket formentlig navnlig må ses på baggrund af reallønsfald, et øget indslag af venstreorienterede højtuddannede samt truslen om offentlige nedskæringer. Hos de mellemlagskategorier, der er beskæftiget med offentlig service, er arbejderpartiernes vælgerandel i 1979 på niveau med arbejderklassens.

Venstrefløjen henter i udpræget grad sin arbejdertilslutning fra arbejderklassens kernegrupper, men krisen og krisepolitikken har ikke resulteret i en øget venstrefløjstilslutning i arbejderklassen - tværtimod. Miljøeffekter på venstrefløjstilslutningen kan også konstateres i mellemlagene, men i øvrigt er det karakteristiske tilslutningen blandt offentligt ansatte samt yngre højtuddannede. Venstrefløjens skæve aldersprofil til fordel for de yngre vælgere er navnlig inden for arbejderklassen blevet yderligere skærpet, hvilket er en del af baggrunden for arbejdernes dalende venstrefløjstilslutning. I mellemlagene har venstrefløjen derimod haft en vis fremgang, dog kun hos de offentligt ansatte, og specielt ved 1979-valget.

Fremskridtspartiets arbejdertilslutning kommer navnlig fra de mere småborgerligt prægede grupper og udgør således et spejlbillede af venstrefløjstilslutningen, men i øvrigt er det karakteristisk, at partiet stort set har kunnet bevare sin arbejdertilslutning, hvorimod tilslutningen blandt funktionærerne er kraftigt reduceret, navnlig hos de højere funktionærer. Hos de privat ansatte funktionærer modsvares disse tendenser af en bemærkelsesværdig fremgang for de konservative.

Perspektivet med denne artikel har i første række været at give en oversigt og dermed en nærmere lokalisering af de politiske hovedstrømninger inden for klasserne samt af de vigtigste

ændringer. Dette er en første forudsætning for nærmere at kunne behandle det centrale tema for en klasseteoretisk vælgeradfærdsanalyse, som imidlertid kun i begrænset udstrækning har kunnet undersøges her, nemlig klassernes reaktioner på skiftende makrofænomener såsom økonomisk krise, offentlige nedskæringer osv., samt forklaringen på disse reaktioner.

Appendiks. Datamaterialet, operationaliseringer m.v.

1. Datamaterialet

For 1971: Valgundersøgelsen 1971 (foretaget af Ole Borre, Erik Damgaard, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg, Ole Tonsgaard og Torben Worre). Spørgeskemaets stillingsoplysninger er omkodet med henblik på nærværende artikel af Jørgen Goul Andersen og Ingemar Glans.

For 1977: En undersøgelse af vælgerholdninger med henblik på mellemlagene (foretaget april 1978 af Jørgen Goul Andersen).

For 1979: Valgundersøgelsen 1979 (foretaget af Jørgen Goul Andersen, Ole Borre, Ingemar Glans, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg og Torben Worre).

Interviewingen er for 1971 foretaget af Socialforskningsinstituttet; for 1977 og 1979 af Gallup Markedsanalyse A/S. Alle 3 undersøgelser er finansieret af Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd. Antallet af besvarelser var henholdsvis 1303, 2085 og 1989. For at korrigere for skævheder i materialet er der overalt vejet efter partivalg. Det er antaget, at dette i tilfredsstillende grad modvejer effekten af forskellene mellem Gallups og SFI's dataindsamling. Der er kun draget sammenligninger, hvor spørgsmålsformuleringerne m.v. er helt eller tilnærmelsesvis identiske.

2. Stillingskode, klassekode m.v.

Alle er kodet efter deres nuværende stilling. Pensionister er således kodet som pensionister. Husmødre samt medhjælpende hustruer er klassificeret efter mandens stilling. Der er kodet ud fra åbne spørgsmål om stilling og erhverv (for 1971 dog kun stilling). Hvor oplysningerne er ufuldstændige på de åbne spørgsmål, er Gallups, henholdsvis SFI's standardklassifikationer benyttet som supplement.

Klassekoden: Sammenlignelighedshensyn har nødvendiggjort visse modifikationer i forhold til en klassemæssig gruppering, idet spørgsmål om antal underordnede ikke forekom i 1979-undersøgelsen. Derfor indeholder kategorien "mellemlag" alle lønmodtagere, som ikke er arbejdere eller reventuarbejdere, herunder altså også managementgruppen. Tilsvarende er der ikke udsondret nogen "borgerskabskategori" fra de selvstændige.

Erhvervskoden: Sondringen mellem privat og offentligt ansatte er for 1971 foretaget ud fra spørgsmålet: "Er De offentligt ansat, privat ansat eller selvstændig?", medens den for 1977 og 1979 er foretaget på basis af oplysningerne om erhverv. Afgrænsningen af offentligt ansatte er forholdsvis bred og inkluderer offentlige værker, privatskoler, selvejende institutioner m.v.

Vægtning: Alle data er vejet efter partivalg, men ellers ikke. Underrepræsentationen (og dermed vægtene) er størst for DKP og FRP, samt i 1977 for CD og Retsforbundet. 1971-undersøgelsen er karakteristisk ved en underrepræsentation af ikke alene DKP, men også VS og SF.

Stillingskode:

Arbejderklassen

1. Ufaglærte arbejdere

Landbrugsmedhjælper, karl, fodermester, landarbejder
Skovarbejder, gartneriarbejder, fiskeriarbejder
Fabriksarbejder, specialarbejder
Jord- og betonarbejder, murerarbejdsmand, kommunalarbejder
Lagerarbejder, havnearbejder
Chauffør, bud
Arbejdsmand u.n.a.
Rengøringsass., husass. (undt. i private hjem)
Køkkenpersonale, kantinepersonale
Formand, holdleder (ufagl.)
Andre ufaglærte arbejdere

2. Faglærte arbejdere

Maskinarbejder, smed, svejser o.l.
Mekaniker
Andre metalarbejdere
Faglærte bygningsarbejdere
Faglærte grafiske arbejdere
Formand (faglært)
Andre faglærte arbejdere

3. Sølvsnore i trafiketaterne

4. Butiks- og serveringspersonale

Servitrice, portier
Tjener
Frisør, barber
Ekspedient o.l.
Stewardesse, purser, guide

5. Repræsentant, konsulent, agent

Konsulent, salgskonsulent (private erhverv)
Repræsentant, agent m.v.

6. Arbejdsledere

7. Lavere teknikere

Teknisk tegner, laborant, teknisk assistent m.v.
Øvrige lavere teknikere

8. Mellemteknikere

Bygge- og maskinteknikere
Programmører, systemanalytikere
Øvrige mellemteknikere
Styrmand, lods

9. Højere teknikere

Højere teknikere (civil- og akademiingeniør, arkitekt m.v.)
Teknikumingeniør
Skibsfører, kaptajn

10. Ejendomsfunktionærer

Varmemester, portner, pedel m.v.
Vægter, kontrollør, opsynsmand m.v.

11. Almindeligt kontorpersonale

Assistent, overassistent (stat)
Assistent, overassistent (komm.)
Kontorassistent, sekretær m.v.
Bankassistent, forsikringsassistent
Bogholderiassistent, revisorassistent
Kontormedhjælper o.l.

12. Administrativt personale på mellemniveau

Guldsnore i trafiketaterne
Sekretær/fuldmægtig, offentlig administration (akademikere)
Politi- og dommerfuldmægtig
Civiløkonom, kontorfuldmægtig (private erhverv)
Fuldmægtig i bank- og forsikringsselskab
Bogholder, revisor o.l.
Fagforeningsformand, -kasserer o.l.
Socialrådgiver

13. Højere kontorpersonale og ledende funktionærer

Direktør, underdirektør i private erhverv
Andet ledende administrativt personale, privat og offentligt
Leder af daginstitution, klub
Skoleinspektør, rektor
Højskoleforstander o.l.
Ledere af sociale institutioner i øvrigt
Overordnet handelspersonale
Borgmester, sognerådsformand

14. Hjemmehjælper, portør

15. Sygehjælper, plejer m.v.

16. Dagplejemoder

17. Sygeplejerske

18. Læge, psykolog m.v.

19. Lavere funktionærer i repressive apparat
Sølvsnore i politi, fængsels- og toldvæsen
Sergenter, konstabler (stampersonel)
20. Højere funktionærer i repressive apparat
Guldsnore i politi, fængsels- og toldvæsen
Officerer
21. Folkeskolelærer, pædagog
Pædagogmedhjælper o.l.
Pædagog
Folkeskolelærer
Bibliotekar
Biblioteksassistent
22. Akademisk uddannede lærere
Gymnasie-, seminarie-, universitetslærer o.l.
23. Øvrige lærere
Faglærer, aftenskolelærer, højskolelærer m.v.
25. Præst
26. Journalist, redaktør
27. Musiker, kunstner m.v.
28. Øvrige lavere funktionærer
Ansatte i private religiøse organisationer
Sportsfolk, livredder m.v.
Forvalter u.n.a.
Funktionær u.n.a.
Øvrige funktionærer
30. Bestyrere
Brugsuddeler
Gårdbestyrer
Øvrige bestyrere
31. Agrart (små)borgerskab
Husmand o.l.
Gårdejer, landmand u.n.a.
32. Urbant (små)borgerskab
Fisker
Gartner, frugtavlser, primære erhverv i øvr.
Større selvstændige: Fabrikant, direktør, grosserer, godsejer m.v.
Købmand, kioskejer
Andel detailhandel, specialforretninger
Selvstændig håndværksmester
Selvstændig vognmand, taxa m.v.
Selvstændig i liberale erhverv
Andre selvstændige
33. Revenuarbejdere
Husassistent, studpige m.v.
Løs husmedhjælp
Husbestyrerinde